

Kondicionály v české lingvistice a logice

Mgr. Filip Tvrdý, Ph.D.

Katedra logiky a metodologie vied FF UK v Bratislavě

Osnova

1. Terminologie kondicionálů v české lingvistice
2. Terminologie kondicionálů v české logice
3. Metodologické problémy logiky kondicionálů

Obečné mluvnice

- Miroslav Grepl & Petr Karlík, *Skladba spisovné češtiny* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986).
- Miroslav Komárek et al., *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví* (Praha: Academia, 1986).
- František Daneš et al., *Mluvnice češtiny 3: Skladba* (Praha: Academia, 1987).
- Petr Karlík et al., *Příruční mluvnice češtiny* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995).
- Václav Cvrček et al., *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví* (Praha: Karolinum, 2015).

VÁCLAV CVRČEK
A KOLEKTIV AUTORŮ

MLUVNICE SOUČASNÉ ČEŠTINY

1/

JAK SE PÍŠE
A JAK SE MLUVÍ

KAROLINUM

Monotematické publikace

- Eva Macháčková, „Ústup kondicionálu minulého?“, *Naše řeč*, roč. 63, čís. 2 (1980), s. 62-67.
- Petr Karlík, *Studie o českém souvětí* (Brno: Masarykova univerzita, 1995).
- Marie Ševčíková, *Funkce kondicionálu z hlediska významové roviny* (Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky, 2009).
- Petr Karlík et al., *CzechEncy: Nový encyklopedický slovník češtiny* (Brno: Masarykova univerzita, 2017); <https://www.czechency.org>.

STUDIES IN COMPUTATIONAL
AND THEORETICAL LINGUISTICS

FUNKCE KONDICIONÁLU Z HLEDISKA
VÝZNAMOVÉ ROVINY

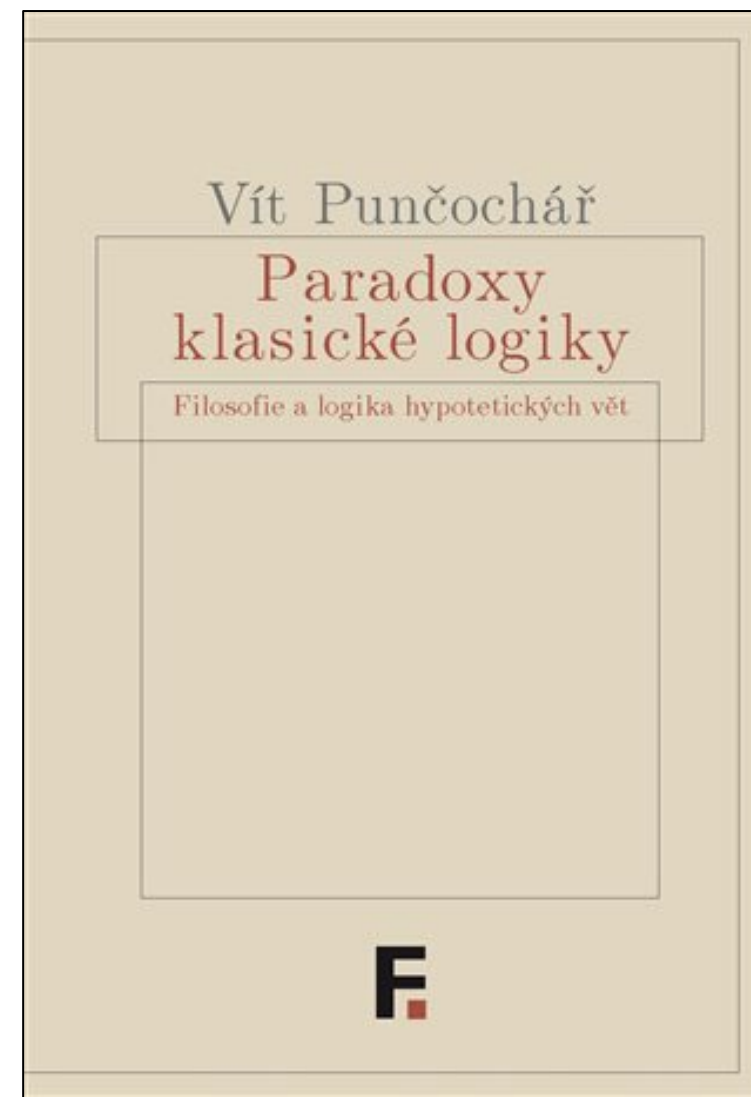
Magda Ševčíková

ÚSTAV FORMÁLNÍ
A APLIKOVANÉ LINGVISTIKY

Filozofická literatura

- Timothy Childers & Ondrej Majer, „Kondicionály“, in Vladimír Svoboda et al., *Logika a přirozený jazyk* (Praha: Filosofia, 2010), s. 153-191.
- Vít Punčochář, „Indikativní a subjunktivní hypotetické soudy: Epistemický vs. ontický přístup“, *Organon F*, roč. 21, Supplementary Issue (2014), s. 119-137.
- Vít Punčochář, „Problém svobodné vůle a logika kontrafaktuálních výroků“, *Filozofický časopis*, roč. 65, čís. 4 (2017), s. 607-631.
- Vít Punčochář, *Paradoxy klasické logiky: Filosofie a logika hypotetických vět* (Praha: Filosofia, 2019).

Terminologie kondicionálů v české lingvistice

- druhy modality (Komárek et al. 1986: 168-170; Ševčíková 2009: 6-14):
 - **objektivní** – vztah obsahu výpovědi ke skutečnosti (*aletická*)
 - *skutečnostní* – vyjadřuje potenciálnost či nereálnost výpovědi
 - *voluntativní* – vyjadřuje možnost, nutnost či úmyslnost výpovědi
 - **subjektivní** – vztah mluvčího k obsahu výpovědi (*epistemická*)
 - *postojová* – vyjadřuje komunikační záměr mluvčího k výpovědi
 - *jistotní* – vyjadřuje míru přesvědčení mluvčího o platnosti výpovědi
- modalitu obvykle zkoumá morfologie a syntax (tzv. morfosyntax):
 - *morfologie* – **tvarosloví kondicionálu** jako slovesného způsobu podmiňování
 - *syntax* – **skladba podmínkových souvětí**, která kondicionál mohou, ale nemusí obsahovat (srov. podmínková souvětí používající indikativ)

Prostředky pro vyjádření modality

1. slovesný způsob – kondicionál přítomný a minulý

„-l by“ a „byl by -l“

2. modální slovesa – pomocná slovesa primárně vyjadřující objektivní či subjektivní modalitu (nutnost, možnost, jistota, vhodnost); sekundárně vyjadřují postoj mluvčího k výpovědi (záměr, vůle, touha, schopnost)

„muset“, „moci“, „smět“, „nemuset“, „nemoci“, „nesmět“, „lze“, „nelze“ atd.

3. modální příslovce a částice – plnovýznamové a neplnovýznamové slovní druhy (adverbium rozvíjí sloveso, adjektivum či jiné adverbium)

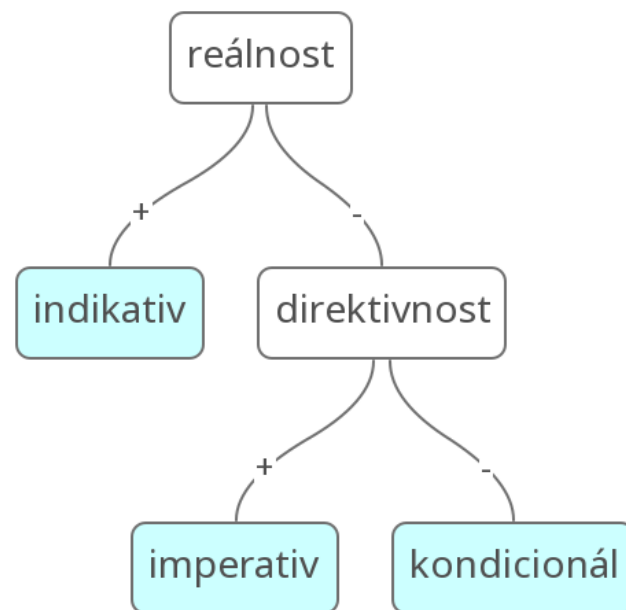
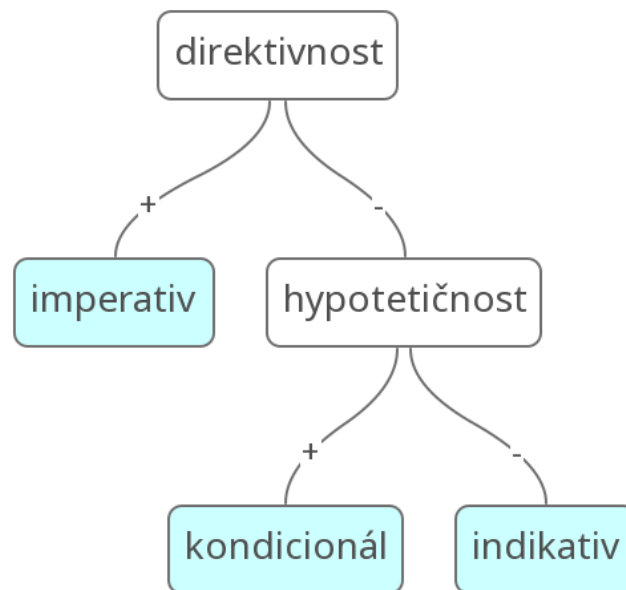
„asi“, „snad“, „nejspíš“, „nutně“, „jistě“, „zajisté“, „možná“, „pravděpodobně“ atd.

Pojmová konfúze

- v angličtině neexistuje kondicionál jako slovesný způsob, obsahuje jen **indikativ, imperativ a konjunktiv** („subjunctive“); v češtině existuje jen **indikativ, imperativ a kondicionál**
- v angličtině pojem „conditionals“ často nahrazuje „conditional sentences“, tedy podmínková souvětí obsahující „if-clauses“; např. „zero/first/second/third/mixed conditional“
- v české logice dochází k záměně pojmů „kondicionál“ (jako slovesný způsob) a „podmínkové souvětí“ (nesprávně „**věta**“ – je vždy formě „Pokud A, B.“)

Slovesný způsob

- *modus* se používá pro vyjádření reálnosti či nereálnosti události nebo děje
 - *realis* – faktuální
 - *irrealis* – kontrafaktuální
- v češtině existují tři slovesné způsoby: **indikativ**, **imperativ** a **kondicionál** (oznamovací, rozkazovací, podmiňovací)
- obecně platí, že pro reálnost existuje málo modů (např. *deklarativ* a *negativ*), zatímco pro nereálnost je jich větší množství (*dubitativ*, *interrogativ*, *optativ*, *admirativ*, *kohortativ*, *presumptiv* atd.)

Morfologie kondicionálu

- **přítomný** – vyjadřuje děj, který zatím nenastal, ale mohl by nastat za splnění určitých podmínek (příčestí minulé + „by“)
„**Přišel by**, kdybys ho pozval.“
- **minulý** – vyjadřuje děj, který mohl nastat v minulosti, ale nenastal z důvodu nesplnění podmínek („být“ + „by“ + příčestí minulé)
„**Byl by přišel**, kdybys ho byl pozval.“
„**Byl by býval přišel**, kdybys ho byl býval pozval.“
„**Býval by přišel**, kdybys ho býval pozval.“
- minulé varianty „byl by... / byl by býval... / byl by bývával...“ jsou sémanticky rovnocenné, rozdíl je pouze stylistický; tvary s „býval“ a „bývával“ jsou vnímány jako archaické

Opouštění minulého kondicionálu

- v současné češtině je minulý kondicionál na ústupu (necelá 2 % výskytů); je nahrazován kondicionálem přítomným, indikativem nebo infinitivem
 - „Kdybyste byl tolik nekřičel, **slyšel bych vás líp.**“
 - „**Kdybyste tolik nekřičel**, byl bych vás slyšel líp.“
 - „Kdybyste byl tolik nekřičel, **tak vás slyším líp.**“
 - „**Nekřičet tolik**, byl bych vás slyšel líp.“
- důvodem je složitost minulého tvaru („byl by býval“) a možnost pochopení nereálnosti podmínky z dalšího kontextu (např. příslovečné určení času)
- přítomný kondicionál tak vyjadřuje primárně podmínku uskutečnitelnou, ale sekundárně i neuskutečněnou či neuskutečnitelnou; v mnohých případech je možná reálná i nereálná interpretace:
 - „Na potvrzení bych vám to vydal.“

Další funkce kondicionálu

- vyjádření pochybnosti nebo neznalosti:
 - „Mohl by to být on.“
 - „Měli by mě čekat na nádraží.“
- vyjádření zdvořilé žádosti nebo prosby:
 - „Co byste si přál?“
 - „Nezašla byste se mnou na večeři?“
- vyjádření přání nebo touhy:
 - „Já bych tak rád jel k moři.“
 - „Kéž by už přišla.“

Syntax podmínkových souvětí

- podmínková souvětí mají tvar „Pokud A, B.“; vedlejší věta je označena *protasis* (antecedent), hlavní věta je *apodosis* (konsekvent)
- podmínky mohou být vyjádřeny kondicionálem, infinitivem nebo budoucím časem:
 - „**Kdybych to věděl dřív**, určitě bych mu zavolal.“
 - „**Vědět to dřív**, určitě bych mu zavolal.“
 - „**Pokud to budu vědět**, určitě mu zavolám.“
- klasifikace podmínek (Grepel & Karlík 1986: 385-394; Daneš et al. 1987: 487-489; Karlík 1995; Karlík et al. 1995: 470-478; Karlík, „Přísllovečné určení podmínky“, in 2017; Ševčíková 2009: 38-40)

Sémantika českých podmínkových souvětí

- reálné podmínky (potenciální)
 - **generická** (otevřená reálná)
„Jestliže dáme do vody cukr, tak se rozpustí.“
 - **splnitelná** (otevřená možná/uskutečnitelná)
„Když bude pršet, zůstanu doma.“
 - **splněná** (uskutečněná)
„Pokud všichni odešli, odejdu i já.“
- nereálné podmínky (hypotetická/kontrafaktuální)
 - **splnitelná, ale nesplněná** (uskutečnitelná, ale neuskutečněná)
„Kdybych byl řekl víc, byli by bývali nešťastní ještě jiní lidé.“
 - **nesplnitelná, a tedy nesplněná** (neuskutečnitelná, a tedy neuskutečněná)
„Kdyby ještě žila tvá nebožka máma, zaplakala by nad tebou.“

Sémantika anglických podmínkových souvětí

- **nultý** – věčné pravdy
„If you press this button, you get a cup of coffee.“
- **první** – uskutečnitelné podmínky v přítomnosti s výsledky v budoucnosti
„If it does not rain tomorrow, we will have a barbecue.“
- **druhý** – kontrafaktuální podmínky v přítomnosti s výsledky v přítomnosti
„If I won the lottery, I would buy a new car.“
- **třetí** – kontrafaktuální podmínky v minulosti s výsledky v minulosti
„If I had studied more, I would have passed the test.“
- **smíšený** – kontrafaktuální podmínky v minulosti s výsledky v přítomnosti;
kontrafaktuální podmínky v přítomnosti s výsledky v minulosti
„If I had forgotten about her birthday, she would be mad at me now.“
„If we did not believe in him, we would have fired him a long time ago.“

Terminologie kondicionálů v české logice

- charakteristika podmínkových **vět** (Childers & Majer 2010; správně „podmínková **souvětí**“): „Typicky se podmínka v oznamovacím způsobu uvozuje spojkami *jestliže, když, pokud, pakliže* apod. v podmiňovacím způsobu pak spojkou *kdyby*.“ (s. 153)
- autoři nepodávají systematickou klasifikaci kondicionálů, zmiňují jen několik typů:
 - **materiální** – jsou založeny na materiální implikaci (\supset); jiné druhy mohou používat striktní implikaci (\rightarrow)
 - **relevantní** – jsou analyzovány prostředky relevantní logiky
 - **indikativní** – obsahují oznamovací způsob
 - **kontrafaktuální** – obsahují podmiňovací způsob

Logika hypotetických vět

„Pokud je sloveso konsekventu v podmiňovacím způsobu, jedná se o subjunktivní hypotetický soud. V opačném případě jde o hypotetický soud indikativní. (Punčochář 2014: 121) – „Pokud jsou přítomná slovesa v podmiňovacím způsobu, jedná se o subjunktivní kondicionál. Jinak jde o kondicionál indikativní.“ (Punčochář 2019: 31)

- druhy hypotetických **soudů** (2014: 120-124) / kondicionálních **vět** (2017: 617) / **kondicionálů** (2019: 30-32):
 - **indikativní** – obsahují slovesa v oznamovacím způsobu
 - **subjunktivní** (správně „**konjunktivní**“) – obsahují slovesa v podmiňovacím způsobu
- další dělení kondicionálů (2019: 33-34):
 - **obecné** – popisují obecný vztah dvou událostí
 - **partikulární** – popisují vztah dvou konkrétních událostí

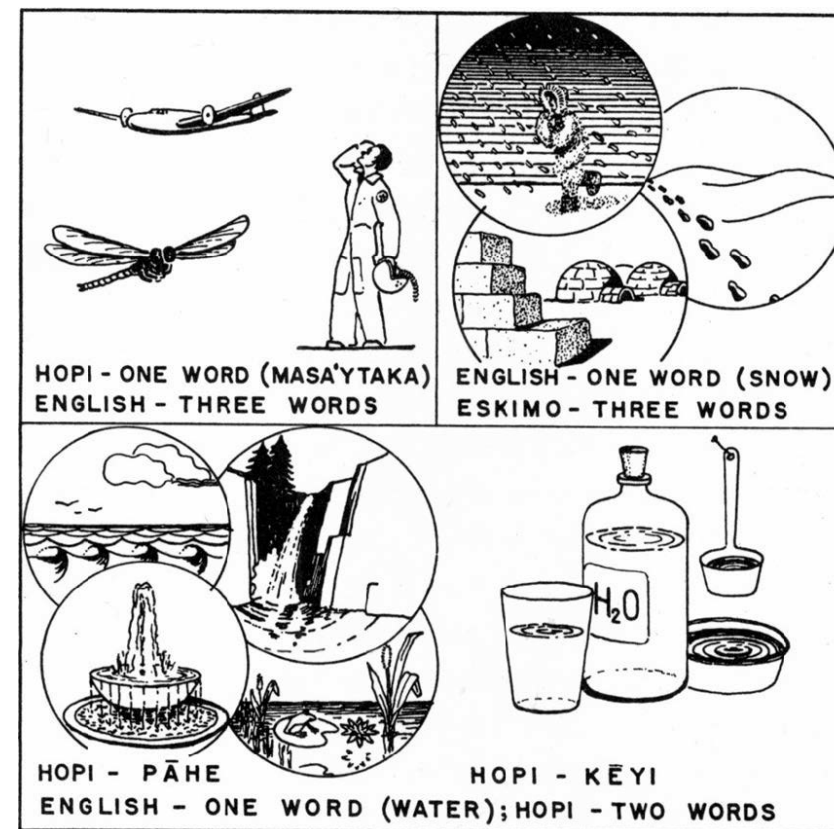
Další pojmová konfúze

- Punčochář mechanicky přejímá anglickou terminologii:
 - **indicative conditionals** – „If I strike this match, it will light.“ (*the zero/first conditional* – uskutečnitelné podmínky v přítomnosti)
 - **subjunctive conditionals** – „If I had struck this match, it would have lit.“ (*the second/third conditional* – kontrafaktuální podmínky v přítomnosti/minulosti)
- v češtině je konjunktiv nahrazen kondicionálem, a proto termín „subjunktivní kondicionál“ směšuje dva slovesné způsoby vyjadřující nereálné děje: *konjunktiv a kondicionál*
- výsledkem je „**subjunktivní/konjunktivní/kondicionální kondicionál**“ (srov. Gahér 2018: 38-39)

Metodologické problémy logiky kondicionálů

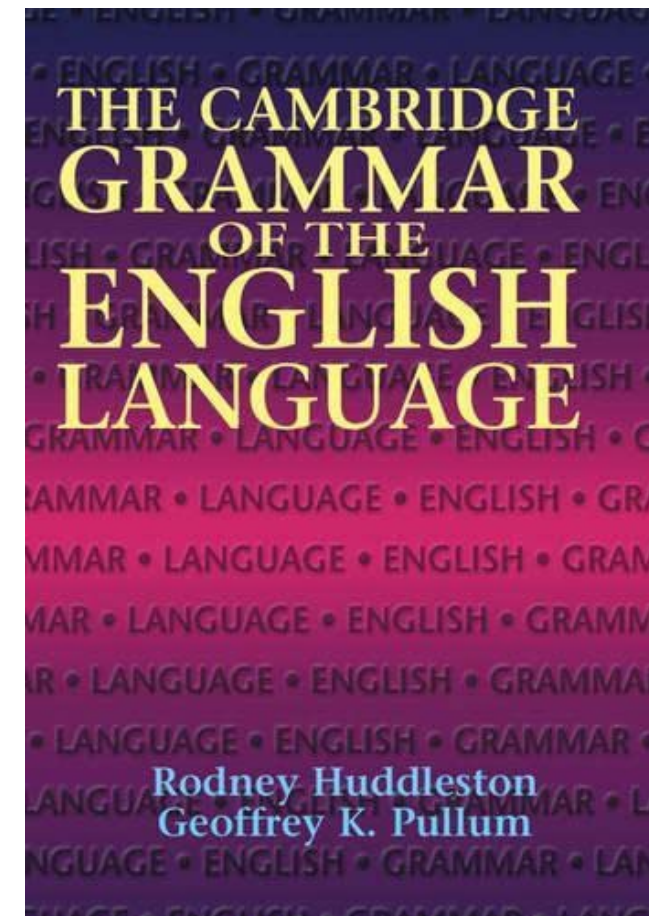
1. Logická syntax a lingvistická relativita

- logická analýza přirozeného jazyka naráží na podobné problémy jako Chomského generativní gramatika: nejistá existence hlubokých univerzálních struktur pod povrchovými projevy jazyka
- Daniel L. Everett, Lera Boroditsky, Nicholas Evans & Stephen C. Levinson
- např. jazyky bez ohýbání slov, s velkým nebo malým množstvím slovesných způsobů apod.

2. Preskriptivismus a deskriptivismus

- logická analýza přirozeného jazyka naráží na podobné problémy jako preskriptivní lingvistika zkoumající spisovnost
- pro češtinu je regulátorem *Ústav pro jazyk český*, pro němčinu *Institut für Deutsche Sprache*, pro francouzštinu *Académie française*, ale např. pro angličtinu regulátor neexistuje
- jazyková pravidla lze chápat jako závazné normy, nebo jako vyjádření převažujícího počtu výskytů jevu v korpusu (např. vytrácení minulého kondicionálu, smíšené podmínkové věty s modálními částicemi)

A curious thing about the ontological problem is its simplicity. It can be put in three Anglo-Saxon monosyllables: "What is there?" It can be answered, moreover, in a word — "Everything" — and everyone will accept this answer as true. However, this is merely to say that there is what there is. There remains room for disagreement over cases; and so the issue has stayed alive down the centuries.

Suppose now that two philosophers, McX and I, differ over ontology. Suppose McX maintains there is something which I maintain there is not. McX can, quite consistently with his own point of view, describe our difference of opinion by saying that I refuse to recognize certain entities. I should protest of course that he is wrong in his formulation of our disagreement, for I maintain that there are no entities, of the kind which he alleges, for me to recognize; but my finding him wrong in his formulation of our disagreement is unimportant, for I am committed to considering him wrong in his ontology anyway.

When I try to formulate our difference of opinion, on the other hand, I seem to be in a predicament. I cannot admit that there are some things which McX countenances and I do not, for in admitting that there are such things I should be contradicting my own rejection of them.

It would appear, if this reasoning were sound, that in any ontological dispute the proponent of the negative side suffers the disadvantage of not being able to admit that his opponent disagrees with him.

This is the old Platonic riddle of non-being. Non-being must in some sense be, otherwise what is it that there is not? This tangled doctrine might be nicknamed *Plato's beard*; historically it has proved tough, frequently dulling the edge of Occam's razor.

* This is a revised version of a paper which was presented before the Graduate Philosophy Club of Yale University on May 7, 1948. The latter paper, in turn, was a revised version of one which was presented before the Graduate Philosophical Seminary of Princeton University on March 15.

3. Ontologické závazky modální sémantiky

- kritika aletické (vs. epistemické) modality:

„brlohy možného jsou živnou půdou pro podvratné živly narušující jakýkoli řád... bylo by nejlepší tyto zaneřádné čtvrti univerza prostě vyčistit, a tak se jich jednoduše zbavit“ (Quine 2006: 36-37)

„Jiným tvrdošíjně odolávajícím výrazivem, kterého se nemůžeme zbavit tak lehce jako postojů *de re* a které působí podobné problémy, je subjektivní nebo kontrafaktuální kondicionál. I tady tíhnu k tomu, abych ho postavil vně systematického přediva vědy jakožto užitečnou vnější pomůcku.“ (Quine 2002: 135)